

O VZTAHU PATOČKOVY FILOSOFIE K FILOSOFII JASPERSOVĚ¹

Jan Frei

Přestože na rovině obecného ideově-historického konstatování je už dlouho známo, že k Patočkovým inspirátorům patřil mimo jiné Karl Jaspers,² podrobnější zkoumání spojujících a dělících linií mezi Patočkovou a Jaspersovou filosofií zatím téměř neexistují.³ Tato studie proto chce některé z těchto linií zkusmo načrtnout.

Výchozím bodem výkladu (I) bude podobnost Patočkova a Jaspersova pojetí lidské existence, jak se jeví při naivní četbě obou autorů, neprovázené důkladnější reflexí. Pak budeme hlouběji zkoumat jejich spojnice, a to tak, že nejprve (II) podáme přehled Jaspersových děl, která Patočka reflektoval; poté (III) se zaměříme na jednu konkrétní Jaspersovu knihu a ukážeme vazby mezi ní a Patočkovým myšlením; dále (IV) o něco podrobněji představíme jednu z myšlenek, které Patočka rozvíjel v době četby této knihy, totiž myšlenku původu lidské svobody, kterou dlouhodobě sledoval i Jaspers. Nakonec však (V) ukážeme, že jakkoli oba filosofové uvažují o některých tématech – včetně tématu tak zásadního, jako je lidská svoboda – podobně, nebo i shodně, tvoří nejzazší pozadí těchto shod dvojí fundamentálně odlišné vidění světa.

¹ Článek vznikl za podpory grantu poskytnutého Grantovou agenturou ČR, č. 20-26526S, s názvem „Humanismus české filosofie jako otevřená otázka. Patočka, Masaryk, jejich kritici a pokračovatelé“, řešeného na Filosofickém ústavu AV ČR, v. v. i. Za cenné připomínky děkuji A. Matouškovi, P. Sladkému a anonymním recenzentům časopisu *Reflexe*.

² F. Karfík, *Unendlichwerden durch die Endlichkeit*, Würzburg 2008, str. 11.

³ Konfrontaci Patočkovy a Jaspersovy filosofie, konkrétně jejich pojetí existence, provedl až zcela nedávno O. Sikora, *Odevzdání bez přijetí. K motivu existence mezi Jaspersem a Patočkou*, in: *Reflexe*, 65, 2023, str. 25–48. Patočkovu a Jaspersovu filosofii, opět na příkladu jejich pojetí existence, předtím porovnával vlastně jen Patočka sám, viz zejména J. Patočka, *Věčnost a dějinnost*, in: *týž, Pěče o duši*, I, Praha 1996; opravené a rozšířené vydání Praha 2007, zejm. kap. 13 (Jaspersovo pojetí) a 14 (Patočkovu pojetí). Srv. též J. Patočka, *Co je existence?*, in: *týž, Fenomenologické spisy*, II, Praha 2009, str. 335–366, zejm. str. 344 n. (Jaspersovo pojetí) a passim (Patočkovu pojetí).

I. První pohled: blízkost Patočkova a Jaspersova „osobního apriori“

V Patočkových úvahách o člověku hraje významnou roli otázka, zda se člověk vědomě vztahuje, či nevztahuje k tomu, co Patočka nejčastěji označuje jako „celek světa“, jindy jako „vyšší“, jež je „zcela jiné než všechno jsoucí“, jako „to, co jsoucno není a co nad jsoucnem vládne,“ a podobně.⁴ V dlouhé řadě jeho textů věnovaných jiným problémům se pochopitelně tato otázka neklade. Spolehlivě se však vynoří pokaždé, když se výslovným tématem Patočkova uvažování stane lidské bytí, nakořik zahrnuje rozhodnutí, možnost sebeabdikace či naopak sebezískání sebeodevzdáním apod. Nejpozději od článku *Několik poznámek k světské a mimosvětské pozici filosofie* (1934) až po poslední texty Patočka různými slovy znovu a znovu vyslovuje nahlédnutí, které v přednášce *Duch a dvě základní vrstvy intencionality* (1935) zformuloval takto:

„Člověk ... vždy žije v ... universálním horizontu... Tím se ... neříká, že by tuto moc pronikající jeho životem musel výslovně uchopovat nebo se k ní vůbec nějak výslovně vztahovat, že by se musel smyslem celku výslovně zabývat. Může se jednoduše věnovat konkrétní činnosti zasazené do situace...

Člověk se však může chovat také jinak. Může se pokusit s tímto celkem výslovně konfrontovat, žít svou situaci ve vztahu k němu. ... V okamžiku této proměny se člověk stává duchovní bytostí.“⁵

A právě tak Karl Jaspers neúnavně zdůrazňuje, jak zásadní význam má pro lidskou existenci vztah člověka k transcendenci. Ze všech filosofických rozhodnutí má podle něj „nejhlubší účinky to, zda popřu skok od úhrnu *imanence* k *transcendenci*, nebo zda realizaci tohoto skoku učiním vychodiskem filosofování.“⁶

⁴ K celku světa viz ranou Patočkovu přednášku *Duch a dvě základní vrstvy intencionality*, přel. P. Maťová, in: týž, *Fenomenologické spisy*, I, Praha 2008, zvl. str. 296 n., a řadu dalších textů; k tomu, co je „vyšší“, viz Patočkův článek z konce šedesátých let *Přirozený svět a fenomenologie*, in: týž, *Fenomenologické spisy*, II, str. 231 n.; k „tomu, co jsoucno není,“ viz Patočkovy pozdní *Čtyři semináře k problému Evropy*, in: týž, *Péče o duši*, III, Praha 2002, str. 416.

⁵ J. Patočka, *Duch a dvě základní vrstvy intencionality*, str. 296 n.

⁶ K. Jaspers, *Filosofie existence*, in: týž, *Rozum a existence – Filosofie existence*, přel. A. Havlíček – J. Frei, Praha 2023, str. 135. Podobně v dalších Jaspersových dílech, viz např. *Filosofická víra*, přel. A. Havlíček a kol., Praha 1994, str. 24 n.

Na první pohled se tedy zdá, že pozici člověka v celku skutečnosti – což je pro oba zásadní filosoféma – vidí Patočka podobně jako Jaspers (a tudíž, ať jsou rozdíly v detailech jakkoli četné a závažné, podobně jako Kierkegaard, Pascal či Augustin; do této řady svým způsobem patří i Patočkův učitel raný Heidegger).

Je přitom téměř jisté, že Patočka zde *nebyl* Jaspersem inspirován: myšlenku vztaženosti člověka k přesažné instanci jasně formuloval už před polovinou třicátých let, tedy v době, kdy pro něj Jaspers ještě neměl žádný zvláštní význam (před r. 1937 mu Patočka nevěnoval víc než několik v podstatě lhostejných zmínek). Je samozřejmě možné uvažovat o tom, že Patočku zde Heideggerovým prostřednictvím inspirovali stejní myslitelé jako Jasperse; u takovéto celkové představy o světě a člověku však máme za to, že jde spíše o jistý základní pohled, o ontologickou vizi či „osobní apriori“,⁷ jež naopak samo teprve rozhoduje o tom, kteří filosofové se budou moci stát inspirátory, a kteří ne.

Pokusme se nyní tento první pohled prohloubit a podrobněji ukázat letmo zahlédnuté vazby mezi Patočkovou a Jaspersovou filosofií.

II. Patočkův dlouhodobý zájem o Jaspersovu filosofii i osobu

Patočkovy výklady Jaspersovy filosofie nejsou nijak rozsáhlé; všechny dohromady nezabírají více než dvacet stran. Jsou soustředěny v těchto textech:

- *Karl Jaspers*, studie z r. 1937, nejrozsáhlejší Patočkův text o Jaspersovi⁸ (Příprava této studie zřejmě znamenala začátek Patočkova zájmu o Jasperse, kterého do té doby pouze registroval jako jednoho školského filosofa mezi nesčetnými dalšími. K pozornější četbě Jaspersových spisů a k vypracování studie snad mohl Patočku podnítit E. Utitz, který o Heideggerovi a Jaspersovi přednášel v listopadu 1936.);⁹

⁷ „Každá filosofie krouží jako kolem centra kolem jistého základního principu, který není původně ani ryzí tezí, ani pojmem, ani názorem, ani pocitem jako spíše základní polohou nazírací, osobním apriori každého myslitele a zároveň principiální osobní zkušeností, tím, co tvoří myslitelovo vlastní bytí o sobě a pro sebe.“ J. Patočka, *Kapitoly ze současné filosofie*, in: *týž, Péče o duši*, I, Praha 1996, str. 89.

⁸ J. Patočka, *Fenomenologické spisy*, I, str. 299–307.

⁹ Viz J. Patočka, *Z pražských přednášek*, in: *týž, Češi*, I, Praha 2006, str. 505.

- *Nitro a duch*, jeden ze systematických textů z doby Druhé světové války; jeden odstavec je věnován Jaspersovu pojmu ducha;¹⁰
- *Existenciální filosofie*, nepublikovaný rukopis rovněž z válečných let, v němž jsou dva odstavce věnovány Jaspersově filosofii, zejména její návaznosti na Kierkegaard;¹¹
- několik deníkových záznamů, zejm. z 13. a 17. dubna 1947 a z 10. července 1948;¹²
- *Věčnost a dějinnost*, rozsáhlá studie z r. 1947, v níž je Jaspersovi věnováno několik odstavců;¹³
- *Pochybnosti o existencialismu*, krátký článek z r. 1947 zabývající se obecně existenciální filosofií;¹⁴
- dopisy V. Richterovi ze 7.–9. června 1951 a z 3. dubna 1953;¹⁵
- dvanáctá přednáška cyklu *Tělo, společenství, jazyk, svět* z r. 1968/1969, která v jednom odstavci srovnává Heideggerovo pojetí existence s Jaspersovým;¹⁶
- myšlenkově hutný Jaspersův nekrolog zveřejněný v časopise *Listy*;¹⁷
- *Co je existence?*, studie z r. 1969, obsahově blízka uvedenému cyklu přednášek a rekapitulující na dvou stranách Jaspersovo pojetí existence¹⁸ (V tomto roce Jaspers umírá; v Patočkově díle pak už další komentáře k jeho filosofii nenacházíme.).

Patočka ovšem Jaspersovo dílo sledoval a znal v míře výrazně vyšší, než by se z nevelkého rozsahu jeho výkladů mohlo zdát.

V r. 1937, kdy Patočka v *České mysli* publikoval studii věnovanou Jaspersovi, už znal jeho knihu o Nietzscheovi, vydanou teprve rok předtím; navíc byl už tehdy do větší či menší míry obeznámen s jeho knihami *Allgemeine Psychopathologie* a *Psychologie der Weltanschauungen*, s prvním vydáním spisu *Die Idee der Universität*, s třísvazkovou *Philo-*

¹⁰ J. Patočka, *Fenomenologické spisy*, I, str. 15–31; k Jaspersovi str. 29 n.

¹¹ Archiv Jana Patočky, rkp. 3000/228, 13 str.

¹² J. Patočka, *Filosofické deníky*, Praha 2022, str. 119 n., 124 a 341.

¹³ Viz pozn. 3. K Jaspersovi viz zejm. konec 13. a začátek 14. kapitoly.

¹⁴ Viz J. Patočka, *Fenomenologické spisy*, I, str. 322–326.

¹⁵ J. Patočka, *Dopisy Václavu Richterovi*, Praha 2001, str. 36 a 52.

¹⁶ J. Patočka, *Tělo, společenství, jazyk, svět*, Praha 1995; k Jaspersovi viz str. 74.

¹⁷ J. Patočka, *Karl Jaspers. 23. II. 1883 – 26. II. 1969*, in: *Listy*, 2, 11, 1969, str. 12.

¹⁸ Viz pozn. 3. K Jaspersovi viz str. 344 n.

sophie i s jejím „doplňkem“ – knihou *Die geistige Situation der Zeit* – a dále s přednáškovým cyklem *Vernunft und Existenz*.¹⁹

I později se Patočka seznamoval s nově vydávanými Jaspersovými knihami: Koncem čtyřicátých let korespondoval se svými zahraničními přáteli o knihách *Nietzsche und das Christentum* a *Die Schuldfrage*, k nimž tehdy neměl přístup.²⁰ Na začátku let padesátých prokazatelně znal dvě knihy vydané opět nedlouho předtím, totiž přednáškový cyklus *Der philosophische Glaube* a antologii *Rechenschaft und Ausblick*.²¹ Znal dílo *Die großen Philosophen*;²² a je dobře možné, že v první polovině let šedesátých četl poslední Jaspersovu velkou systematickou práci, knihu *Der philosophische Glaube angesichts der Offenbarung*. Když totiž na jednom místě svých lovaňských přednášek (1965) říká: „Jeden soudobý německý filosof má pravdu, rozlišuje-li mezi dialektickou metodou, kterou odmítá, a problémem dialektiky, který se pokouší znovu položit,“²³ může tím odkazovat na výklad o vztahu šifer a dialektiky, který Jaspers podává právě v této knize.²⁴

Patočka nadto sledoval i sekundární literaturu k Jaspersově filosofii, nakolik mu byla dostupná. Ve zmíněné studii o Jaspersovi upozornil na tehdy poměrně nedávný článek Rudolfa Voříška věnovaný Jaspersovi a Heideggerovi,²⁵ o rok později už znal nový komentář Jeana Wahla

¹⁹ Všechna tato díla Patočka zmiňuje v citované studii.

²⁰ J. Patočka, *Correspondance avec Robert Campbell et les siens 1946–1977*, Grenoble 2019, str. 27 a 34.

²¹ Patočka obě tyto knihy uvádí v dopisech Václavu Richterovi ze 7.–9. června 1951, resp. z 3. dubna 1953 (J. Patočka, *Dopisy Václavu Richterovi*, str. 36 a 52).

²² Viz jeho stručnou charakterizaci ve zmíněném nekrologu: J. Patočka, *Karl Jaspers*.

²³ J. Patočka, *Příspěvek českých zemí k ideálu moderní vědy. Lovanšské přednášky*, přel. F. Karfík, in: *týž, Češi*, II, str. 232.

²⁴ K. Jaspers, *Der philosophische Glaube angesichts der Offenbarung*, München 1962, zvl. str. 179 n. Ydavatelé Patočkových *Sebraných spisů* měli za to, že Patočka naráží na Heideggerovu přednášku *Básnický bydlí člověk* (viz J. Patočka, *Příspěvek českých zemí k ideálu moderní vědy*, str. 232, pozn. 272), v dalším vydání přednášek však byl tento odkaz vypuštěn (J. Patočka, *Lovanšské přednášky. Příspěvek českých zemí k ideálu moderní vědy*, Praha 2016, str. 86). Podle ústního sdělení F. Karfíka mohl Patočka mít na mysli také Gadamera (nejspíše jeho studii *Hegel und die antike Dialektik*, která jako jediná z Gadamerových hegelovských prací byla v době Patočkových přednášek vydána).

²⁵ R. Voříšek, *Tragika osamocení a heroismus ztroskotání ve filosofii M. Heideggera a K. Jasperse*, in: *Řád*, 2, 1934–35, str. 436–451. Voříšek, který později předčasně zemřel v důsledku vězeňské práce v uranových dolech, r. 1934 obhájil

k Jaspersově knize o Nietzscheovi.²⁶ Hned v srpnu 1947 pak četl toho roku vydanou Dufrennovu a Ricœurovu knihu *Karl Jaspers et la philosophie de l'existence*.²⁷ Znal výklad Hannah Arendtové o filosofii existence;²⁸ pravděpodobně znal i knihu Jaspersovy žačky Jeanne Herschové *L'illusion philosophique*, jejíž poslední, šestá kapitola je věnována Jaspersově filosofii;²⁹ pořizoval si výpisky ze sborníku *Offener Horizont*, sestaveného k Jaspersovým sedmdesátinám.³⁰

Jasperse si Patočka vážil jako *filosofa*, který „snad z dnešních filosofů nejhlubším způsobem prožil a promyslel problém lidské svobody“,³¹ i jako *veřejného intelektuála*, jehož myslitelské dílo účinně promlouvá do vývoje společnosti, a který proto zasluhuje i nejvyšší veřejná ocenění:

„Letos je mu sedmdesát let. Krásná příležitost, aby mu dali Nobelovu cenu (čímž by byly posíleny mravně nejsympatičtější kruhy v západním Německu) – jen přijde-li kdo na ten nápad?“³²

Studii o Jaspersovi Patočka pravděpodobně napsal se záměrem upozornit českou odbornou veřejnost na jeho filosofii poté, co byl Jaspers r. 1937 nuceně penzionován. Jaspersova smrt r. 1969 jej snad podnítila k napsání studie *Co je existence?*.³³

disertační práci *Existenciální filosofie Martina Heideggera a Karla Jasperse*, na níž byl článek založen.

²⁶ J. Wahl, *Le „Nietzsche“ de Jaspers*, in: *Recherches philosophiques*, 6, 1936–1937, str. 346–362. Viz J. Patočka, *Recherches philosophiques VI*, in: *týž, Fenomenologické spisy*, I, str. 398.

²⁷ Píše o tom R. Campbellovi 12. srpna 1947 (J. Patočka, *Correspondance avec Robert Campbell et les siens 1946–1977*, str. 50). Viz též zmínku v Patočkových zápisnicích z 27. 7. 1947 (J. Patočka, *Filosofické deníky*, str. 202). Patočkův exemplář Dufrennovy a Ricœurovy knihy je uložen v Archivu Jana Patočky; několik pasáží je zatřženo tužkou, na několika místech jsou krátké poznámky.

²⁸ Četl jeho francouzskou, časopisecky publikovanou verzi. Viz J. Patočka, *Filosofické deníky*, str. 210 n. (31. 7. 1947).

²⁹ Viz J. Patočka, *Filosofické deníky*, str. 119 (13. 4. 1947).

³⁰ Viz J. Patočka, nevydaný rukopisný konvolut nadepsaný *Dějiny pravdy – pravda dějin* (AJP 3000/238), str. 103–113.

³¹ J. Patočka, *Karl Jaspers*, str. 299 n.

³² Dopis V. Richterovi z 3. dubna 1953 (J. Patočka, *Dopisy Václavu Richterovi*, str. 52).

³³ J. Patočka, *Co je existence?*. Na inspiraci Jaspersovým úmrtím usuzují editoři Patočkových *Fenomenologických spisů*, II, P. Kouba a O. Švec, viz ediční komentář k této studii na str. 644.

To, že je Jaspersovo dílo v Patočkově myšlení přítomno takovou měrou, je jistě také důsledkem dvou okolností, které jsou vůči Jaspersově filosofii zcela vnější. Tou první je dobře známý Patočkův zájem o takřka *veškeré* filosofické dění jeho doby, druhou je fakt, že Jaspers – na rozdíl např. od Schelera či Rádla, o něž měl Patočka podobně intenzivní zájem – žil a publikoval až do konce šedesátých let, takže jeho nové a nové spisy mohly Patočku až do zralého věku podněcovat k dalším reflexím. I tyto vnější faktory však přispěly k nepopiratelné skutečnosti, že se právě Jaspers stal mezi filosofy dvacátého století jedním z těch, jímž Patočka věnoval největší pozornost – pochopitelně nepočítáme-li Patočkovo freiburské učitele a specifický případ T. G. Masaryka.

III. „Velké podněty“: Jaspersova *Filosofická víra*

Měl pro Patočku některý z Jaspersových spisů větší význam než jiné? Z děl napsaných před rokem 1937 si nejvíce vážil Jaspersovy knihy *Psychologie der Weltanschauungen* (1919),³⁴ v naší souvislosti je však třeba poukázat zejména na knihu *Der philosophische Glaube* (1948), jíž Patočka výslovně přiznal vliv na své vlastní myšlení. V červnu 1951 napsal Václavu Richterovi:

„Dostal jsem nedávno do ruky též krásnou Jaspersovu knihu *Der philosophische Glaube*, která mi dala velké podněty a pomohla mi ujasnit celý základní pojem filosofie, její vztah k vědě a jiným oborům duševna.“³⁵

Patočkovo vyjádření je stručné a dnes nemáme k dispozici jeho exemplář Jaspersovy knihy, v němž si Patočka možná zatrhl a psal poznámky, a který by nám tak mohl naznačit, co přesně mu poskytlo „velké podněty“ a k čemu jej tyto podněty vedly. Patočkův výrok však získá určitější význam, uvědomíme-li si, že Jaspersova kniha přináší řadu jednoznačných tvrzení týkajících se právě vztahu filosofie „k vědě a jiným oborům duševna“, konkrétně k náboženství založenému na víře ve zjevení, k různým podobám „nefilosofie“ a k dějinám.

³⁴ „Co Jaspers podal nejpłodnějšího, je obsaženo nebo naznačeno v tomto díle.“ J. Patočka, *Karl Jaspers*, str. 301 n.

³⁵ Dopis ze 7.–9. června 1951 (J. Patočka, *Dopisy Václavu Richterovi*, str. 36).

Projděme nyní postupně tvrzení, která jsou v Jaspersově knize podstatná pro konfrontaci jeho filosofie s filosofií Patočkovou.

Vztah filosofie a vědy

(1) Filosofie je pro Jaspersa jednou z podob vztahu k transcenci. Má tedy spíše povahu *víry* v to, co nelze doposledka racionálně prosvětlit a odůvodnit, než povahu jistého, avšak proto také existenciálně nezaujatého *vědění*. (2) Tato filosofická víra je zároveň zdrojem životní orientace: odpovídá na otázku, z čeho máme žít a k čemu máme svůj život směřovat. V žádné z těchto dvou rolí nemůže věda filosofii zastoupit: nevztahuje se k radikální, mimosvětské transcenci ani není s to poskytovat životní cíle.³⁶

Patočka by s tímto výkladem do jisté míry souhlasil. (1) Filosofie je pro něj poznání *celku*, poznání *světa*, a toto poznání „liší se svým rázem od nitrosvětského chápání jednotlivin“, jímž se zabývá věda.³⁷ (2) A pokud jde o životní orientaci, věda dokáže podkopat samu její možnost tím, že konstruuje obraz člověka jako součásti fyzikálního, tedy vlastně neživého světa, v němž je zdánlivé lidské rozhodování jen výsledkem přírodních nutností.³⁸

Pro Patočku je ovšem vztah filosofie a vědy komplexnější a Jaspersův výklad této problematiky je jedním z terčů Patočkovy kritiky. K tomuto bodu se proto níže vrátíme.

Vztah filosofie a zjeveného náboženství

(1) Podle Jaspersa tihne náboženství ve srovnání s filosofickou vírou k tělesným představám (*Leibhaftigkeit*) a k vytváření model, člověk si v něm božství falešně přibližuje.³⁹ (2) Filosofická víra nemůže být formulována jako vyznání či dogma: všechny její formulace jsou jen přípravou či vzpomínkou, podnětem nebo potvrzením úkonu víry, který musí člověk vždy znovu dějinně uskutečnit ve vlastní existenci.⁴⁰ (3) Ve

³⁶ Viz K. Jaspers, *Filosofická víra*, přel. A. Havlíček – B. Horyna – J. Sokol, Praha 1994, str. 9–11. V následujících citátech a parafrázích někdy překlad modifikujeme.

³⁷ J. Patočka, *Několik poznámek k světské a mimosvětské pozici filosofie*, in: *týž, Péče o duši*, I, str. 59 (kurziva původní).

³⁸ J. Patočka, *Přirozený svět jako filosofický problém*, in: *týž, Fenomenologické spisy*, I, str. 136 n.

³⁹ K. Jaspers, *Filosofická víra*, str. 50.

⁴⁰ *Tamt.*, str. 14.

filosofické víře není přítomna modlitba jako účelový vztah k božstvu, jako vůle působit na ně; místo ní je zde pouze filosofická kontemplace.⁴¹

Podobně se vyjadřuje i Patočka: (1) „Náboženství místo přechodu z roviny jsoucna někam jinam klade původní, neredukovatelný a nepochopitelný rozdíl dvou ontických rovin, namísto [pohybu] transcendence transcendentno.“⁴² (2) Filosofické výpovědi či texty představují „apel k vlastní hloubce“, k níž musíme sestoupit sami.⁴³ A jen „ze svého procesu vlastního, ze svého výkyvu mimo svět jsoucích věcí dovede teprve [filosof] rozumět ve vlastním smyslu tomu, co praví druhý filosof. Pokud tento proces není vykonán, musí filosofický text budit pouze nedorozumění.“⁴⁴ (3) „Filosofického Boha“ vůbec *nelze* žádat o zásah v náš prospěch:

„Náboženství je založeno na vzájemnosti: jednej podle příkazu božího, a tvůj život bude boží odměnou. – Co proti tomu znamená filosofie, nikdo nevyjádřil tvrději než Spinoza: ‚Qui Deum amat, conari non potest, ut Deus ipsum contra amet.‘ Patos filosofie není patos vzájemnosti, nýbrž jednostranný patos jdoucí od člověka k nadlid-skému, ale nikdy zpět.“⁴⁵

Vztah filosofie a „nefilosofie“

Jako „nefilosofii“ (Unphilosophie) označuje Jaspers takové myšlení (a takový způsob života), které má některé rysy filosofie a je za filosofii považováno, které však (1) nevychází z filosofické víry, v němž tedy místo mimosvětské transcendence vystupuje nějaká její náhražka, případně je vazba člověka na transcendenci přímo popřena.⁴⁶ (2) K tomu často dochází tak, že člověk považuje za transcendenci něco světsky imanentního, že „spatřuje bytí samo v mocích, ... silách, ... v mnoha božích... Imanentní je zakoušeno tak, jako by samo bylo božské“. (Toto dění označuje Jaspers jako *démonologii*.)⁴⁷ (3) Jinou podobou „nefilosofie“ je snaha podat „ontologii“ jakožto trvale platnou a vždy osvoji-

⁴¹ Tamt., str. 51.

⁴² J. Patočka, *Několik poznámek k světské a mimosvětské pozici filosofie*, str. 62.

⁴³ J. Patočka, *Platón a popularizace*, in: *týž, Péče o duši*, I, str. 27.

⁴⁴ J. Patočka, *O mnohoznačnosti a jednoznačnosti filosofického textu*, in: *týž, Umění a čas*, I, Praha 2004, str. 71.

⁴⁵ J. Patočka, *Několik poznámek k světské a mimosvětské pozici filosofie*, str. 65.

⁴⁶ K. Jaspers, *Filosofická víra*, str. 70–89.

⁴⁷ Tamt., str. 71.

telnou „nauku o bytí samém o sobě a v celku“. Taková nauka se vždy stane věděním o něčem v bytí, o určitém jsoucnu, jak je člověk poznává, a tak se právě stane „nefilosofií“: něčím, co se jeví jako filosofie, co však filosofii není.⁴⁸

Podobně opět hovoří i Patočka, byt' v prvních dvou bodech s jistou modifikací: (1) Místo o náhražkách transcendence mluví o „náhražkách úsilí o pravdu“, tj. náhražkách filosofie jakožto snahy poznat celek světa (vlastně tedy o náhražkách *pohybu* transcendence). Takovými náhražkami mohou být věda a náboženství, pokud se člověk domnívá, že jejich prostřednictvím, tedy poznáváním dalších a dalších jednotlivin nebo uznáním hlásaného zjevení, může splnit úkol filosofie – poznání celku světa.⁴⁹ (2) Jako „filosofickou démonologii“ označuje Patočka možné *studium sil* vedoucích k vytváření náhražek filosofie, tedy k tomu, že na místo vztahu k celku světa nastupují vztahy snáze realizovatelné.⁵⁰ (3) Jako není podle Jaspersse možná úplná, pojmově fixovaná nauka o bytí, tak je podle Patočky nemožné „kladné a obsahové vědění celkového dosahu“.⁵¹

Vztah filosofie a dějin

(1) Filosofii, jakou je podle Jaspersse dnes (tj. v jeho době) třeba vytvářet, budou nutně určovat jevy charakterizující přítomný okamžik světových dějin: existence moderní techniky a její důsledky pro společnost, „zmenšení“ zeměkoule následkem rozvoje dopravy, vznik mas a rozpor mezi masou a osobností, velmocenské postavení Spojených států amerických a Sovětského svazu, klesající význam Evropy a rostoucí význam Asie.⁵² (2) Trvalou, tedy i budoucí úlohou filosofování pak je „stávat se doopravdy člověkem tím, že si niterně uvědomujeme bytí, nebo, což je totéž: stávat se sám sebou tím, že se ujišťujeme Bohem“.⁵³

V prvním bodě snadno rozeznáváme témata Patočkovy rozsáhlé studie *Nadcivilizace a její vnitřní konflikt*, na které pracoval pravděpodobně v letech 1948–1951, tedy nedlouho předtím, než (a možná ještě

⁴⁸ Tamt., str. 86.

⁴⁹ J. Patočka, *Několik poznámek k světské a mimosvětské pozici filosofie*, str. 62.

⁵⁰ Tamt., str. 62 n.

⁵¹ J. Patočka, *Negativní platonismus*, in: týž, *Péče o duši*, I, str. 306.

⁵² K. Jaspers, *Filosofická víra*, str. 91.

⁵³ Tamt., str. 95.

i v době, kdy) četl Jaspersovu knihu.⁵⁴ Druhý bod – stejně jako popisy všech tří předchozích vztahů filosofie – odráží Jaspersovu starost, aby lidské *já* nebylo vysvětlováno z ne-osobních jsooucen. A tuto starost sdílí i Patočka:

„Přírodovědecký postoj inklinuje k takovému náhledu, že jsem své vlohy, talent a okolnosti, že jsem v genech, v biologických konstantách a sociologických, eventuálně historických determinantách. Ale jsou tyto determinanty skutečně *já*... , nebo jsou to jen složky *situace*, do níž *já*, vlastní žitý život, se nezbytně dostávám, v níž se probouzím, abych teprve *skutečně*, totiž *skutkem*, *činem*, rozhodl a prokázal, že jsem a co jsem?“⁵⁵

Patočka a Jaspersova *Filosofická víra*: potvrzení a odmítnutí

V Jaspersově knize tedy nacházíme čtyři okruhy problémů, k nimž se ve svém díle vyjadřuje i Patočka. Nejde přitom jen o výčet společných okruhů zájmu, k nimž by se vyjadřoval každý po svém (byť i to by svědčilo o blízkosti jejich myšlení); i *obsah* toho, co oba filosofové k těmto problémům říkají, se do velké míry shoduje.

Řadou textů tedy můžeme doložit blízkost Patočkových úvah k úvahám Jaspersovým – *avšak velká většina těchto textů vznikla dříve, než Patočka Jaspersovu knihu četl*; zpravidla pocházejí už ze třicátých let. Píše-li tedy Patočka, že mu Jaspersova kniha pomohla ujasnit vztah filosofie k vědě a jiným oborům duševna, znamená to nejspíše, že v ní našel potvrzení toho, co sám promyslel už dříve. To je ve shodě s výše uvedenou domněnkou, že podobnost Patočkových a Jaspersových myšlenek nevyplývá z toho, že by je Patočka od Jasperse přímo přejímal, že je dána spíše podobností jejich „osobních apriori“.

⁵⁴ J. Patočka, *Nadcivilizace a její vnitřní konflikt*, in: týž, *Péče o duši*, I, str. 243–302. Některá témata studie uvádí Patočka v nedatovaném dopise R. Campbellovi z přelomu let 1950–1951 (J. Patočka, *Correspondance avec Robert Campbell et les siens 1946–1977*, str. 86–89). F. Karfík proto soudil, že Patočka mohl na studii pracovat od propuštění z university v létě 1950 (F. Karfík, *Unendlichwerden durch die Endlichkeit*, str. 47). Jak však nedávno ukázal P. Sladký (*Hraniční myšlení a požadavek rigorózní distinkce*, in: *Filosofický časopis*, 69, 2021, str. 137–153, zejm. str. 146, pozn. 26), podklady pro tuto práci shromažďoval Patočka už v r. 1948. Patočkovy deníkové záznamy, na něž se Sladký odvolává, byly mezitím zpřístupněny, viz J. Patočka, *Filosofické deníky*, str. 327–330 (2. 7. 1948) a str. 343–389 (11. 7. – 9. 10. 1948).

⁵⁵ J. Patočka, *Co je existence?*, str. 340.

Nad Jaspersovou knihou si navíc Patočka mohl uvědomit nutnost pojmout určitý problém diferencovaněji (to se týká vztahu filosofie a vědy) – a nakonec i nutnost pojmout určité problémy zcela jinak, případně jim nevěnovat pozornost (vždyť dlouhé pasáže z kapitol o člověku a o náboženství nenašly v Patočkově díle žádnou odezvu). „Ujasnit si celý základní problém filosofie“ tedy mohlo znamenat i ujasnění, jakými cestami se Patočka *nechce* ubírat.

Než se obrátíme k této věci, tedy k podstatným rozdílům mezi Patočkovou a Jaspersovou filosofií, zaměříme se ještě na jednu myšlenku, která se v Patočkově díle zvláště jasně vynořuje právě na začátku padesátých let, kdy četl Jaspersovu *Filosofickou víru*.

IV. Původ svobody: analogie Patočkova a Jaspersova popisu existence

V předposlední kapitole studie o nadcivilizaci Patočka píše:

„V našich vztazích k základním oborům jsoucna může veskrze vládnout pravdivost nebo klam, základ pravdy či omylu v logicko-teoretickém smyslu – a tato pravdivost spočívá v tom vidět každé z pásem jsoucího v jeho podstatném vztahu k tomu, co ‚je‘ nad jsoucnem (a to zároveň znamená: k celku jsoucího).“⁵⁶

Poté ukazuje, v čem spočívá pravdivost a nepravdivost v poměru k mimolidské přírodě, v poměru k přírodě v nás samých, v poměru k druhým – a výčet uzavře těmito slovy:

„Nepravdivost vcelku, nepravdivost základní, spočívá v tom, že člověk nejen žije odvrácen od svého původu (což je normální: původ nás posílá do universa, mezi věci), nýbrž že na svůj původ zapomíná a domnívá se, že vystačuje a vystačí bez něho. Tak základně nepravdivý člověk je odříznut od nadlidského a od múz, které dávají slovo tomu, co nelze vyřknout, označit, zaznamenat z moci a vůle člověka.“⁵⁷

⁵⁶ J. Patočka, *Nadcivilizace a její vnitřní konflikt*, str. 297.

⁵⁷ Tamt., str. 298. V citovaném vydání bylo slovo „múz“ (v Patočkově autografu: „mus“) přečteno jako „mas“.

V naší souvislosti je podstatná zmínka o *původu, který nás posílá mezi věci*. Uvedená pasáž je jednou z mála, kde Patočka tuto myšlenku tak zřetelně vyslovuje. S podobnou jednoznačností ji u něj nacházíme vlastně jen v již několikrát citovaném raném článku o mimosvětské pozici filosofie, kde Patočka situoval do lidské svobody (takřka jako její „původ“) moc, kterou označil slovy „absolutno“, „Bůh“ a „život“,⁵⁸ a v jednom z textů z okruhu negativního platonismu, kde napsal, že lidskou svobodu, jakkoli není odvoditelná z ničeho ve světě, přesto uvádí do chodu „animátor“, který není předmětem v universu, ba ani celkem vší předmětnosti.⁵⁹ Ozvuk této myšlenky pak nacházíme ještě na sklonku Patočkova života: v jednom z jeho dopisů Miladě Blekastadové jako by na okamžik probleskla představa, že právě jakožto stvořený Bohem je člověk bytostí odkázanou na svou svobodu, bytostí, která si může a musí pomoci sama:

„... rozumím tomu, co dnešní theologové říkají, že totiž Bůh nemůže být námi znevažován tak, že by nás viděl, jako my vidíme broučky (*Broučci*), ale vidí nás jako dospělé bytosti, a *právě proto* nechává vše být tak, jako by ho vůbec nebylo, nechává nás, abychom ukázali, jak si dovedeme či nedovedeme pomoci sami, tj. jak dalece jsme vyspěli pro tento *jeho*, tj. vážný svět odpovědnosti a zkoušky.“⁶⁰

Nemůžeme si pochopitelně být jisti, že když Patočka ve studii o nadcivilizaci použil tímto způsobem výraz „původ“, inspiroval se vědomě Jaspersem, který stejné slovo (*Ursprung*) v podobných souvislostech často exponuje. Jaspersovu myšlení je však nepochybně blízka sama myšlenka lidské svobody jako něčeho, co je založeno, způsobováno

⁵⁸ J. Patočka, *Několik poznámek k světské a mimosvětské pozici filosofie*. K absolutnu a Bohu viz str. 66, k životu str. 64 a 66. K problému původu svobodného činu u Patočky viz J. Frei, *K Patočkovu obrazu člověka. „Fenomenologie posmrtného života“ a její kontexty*, in: J. Frei – P. Sladký – M. Šimsa (vyd.), *Humanismus v českém filosofickém a politickém myšlení. Patočka, Masaryk, jejich kritikové, interpreti a pokračovatelé*, Červený Kostelec 2024, str. 59.

⁵⁹ J. Patočka, *Kritika Husserlovy fenomenologické filosofie*, in: týž, *Péče o duši*, III, str. 265 n. Jelikož text patří do okruhu negativního platonismu, můžeme mít za to, že „animátor“ je totožný s tím, co je v samotném Patočkově *Negativním platonismu* označováno výrazem „Idea“.

⁶⁰ J. Patočka, *Dopis M. Blekastadové z 18. prosince 1974*, in: týž, *Korespondence s komeniologi*, I, Praha 2011, str. 110. Podobně v (nepublikovaném) dopise L. Landgrebemmu z 2. ledna 1975 (Archiv Jana Patočky, sg. 5000/18).

a člověku skýtáno transcendentí.⁶¹ Jaspers ji takto formuloval mnohokrát, mj. v knize o filosofické víře, kterou Patočka téměř jistě četl buď při dokončování studie o nadcivilizaci, nebo krátce poté, když začínal pracovat na koncepci negativního platonismu:

„Konečnost jakožto existence znamená: člověk ani tam, kde je sám sebou, nemůže za sebe vděčit sám sobě. Je-li původně sám sebou, pak ne skrže sebe sama. Jako nemá z vlastní vůle své faktické bytí ve světě, tak si je i jako on sám darován skrže transcendentí. Musí si být stále znovu dáván darem.“⁶²

Jaspers ovšem nezůstává u toho, že jsme si – právě ve své svobodě – „dávání darem skrže transcendentí“. Jeho teze je radikálnější: naše svoboda je *tou jedinou zkušeností, v níž se o transcendentí dovídáme*. Původ filosofické víry v transcendentí „není na hranicích zkušenosti světa, nýbrž ve svobodě člověka. Člověk, který si skutečně uvědomuje svoji svobodu, získává zároveň jistotu o Bohu.“⁶³ I v knize o filosofické víře Jaspers píše: „Jen svobodou získávám jistotu o transcendentí.“⁶⁴ Tato svoboda přitom zároveň znamená nezávislost na věcech světa: svobodou „dosahuji bodu nezávislosti na celém světě“, což „se děje právě vědomím radikální závislosti na transcendentí“.⁶⁵

Můžeme se ptát, je-li to pouhá náhoda, že nedlouho po četbě těchto a podobných vět zahájil Patočka práci na negativním platonismu – tedy na filosofickém projektu, v němž je člověk charakterizován především schopností *distance od sféry předmětnosti jako takové*; v němž se tato schopnost potvrzuje *ve zkušenosti svobody*; a v němž se právě ve zkušenosti svobody vykazuje *Idea* jako hybatel či původ svobody.

Právě v rámci negativního platonismu také Patočka snad nejjasněji v celém svém díle formuluje nemožnost „metafyziky“ jakožto „snahy říci definitivně a celkově, co jest“⁶⁶ – tedy nemožnost toho, co i Jaspers

⁶¹ Jednu pasáž pojednávající o odkázanosti existence na transcendentí si Patočka zatrhl – pravděpodobně již r. 1947 – také v citované Dufrennově a Ricœurově knize (str. 241).

⁶² K. Jaspers, *Filosofická víra*, str. 42.

⁶³ K. Jaspers, *Úvod do filosofie*, přel. A. Havlíček, Praha 1996, str. 32 (překlad upraven).

⁶⁴ K. Jaspers, *Filosofická víra*, str. 42.

⁶⁵ Tamt.

⁶⁶ J. Patočka, *Nemetafyzická filosofie a věda*, in: týž, *Pěče o duši*, III, str. 604.

odmítl pod titulem „ontologie“ jakožto trvale platné a vždy osvojitelné „nauky o bytí samém o sobě a v celku“.

Zopakujme: píše-li Patočka, že si četbou Jaspersovy knihy „ujasní celý základní pojem filosofie“, znamená to především, že si potvrdil své vlastní myšlenky, které byly myšlenkám Jaspersovým blízké, a to ne na základě jeho „vlivu“, nýbrž na základě hlubší spřízněnosti. Přesto mohla být kniha o filosofické víře pro Patočku jedním z podnětů k tomu, aby své pojetí lidské svobody a jejích implikací důsledněji rozpracoval.

V. A přece: dvě zásadně odlišné filosofie

Už jsme však uvedli, že „celý základní pojem filosofie“ si Patočka pravděpodobně ujasnil i *vymezením* vůči Jaspersově knize. Jeho zájem o Jaspersovu filosofii byl *vždy* – snad ani není nutné to připomínat – zájem kritický.

Kritická slova obsahuje už článek o Jaspersovi z r. 1937, nejinak je tomu o deset let později v Jaspersovi věnovaných odstavcích *Věčnosti a dějinnosti*. Ve stejném roce jako tuto rozsáhlou studii napsal Patočka také krátký článek *Pochybnosti o existencialismu*, věnovaný sice především Sartrovi, zmiňující však i Jasperse a kritizující některé obecné rysy existenciální filosofie; o kritické distanci svědčí i deníkové záznamy z let 1947–1948. Alespoň krátký kritický komentář formuluje Patočka v *každém* textu určeném k publikaci, v němž o Jaspersovi píše; nejsoustavněji svou kritiku shrnul po Jaspersově smrti r. 1969 ve studii *Co je existence?*:

„Na druhé straně však chybí Jaspersově koncepci to, čeho je třeba k tomu, aby se existence stala skutečně filosofickým klíčem. Za prvé tím, že existenci posunuje do pole pojmů Kantovy filosofie, stává se jednou z forem kantovství, a neobohacuje proto v zásadě filosofickou problematiku. Za druhé neposkytuje kladné kritérium rozlišení mezi existenciální závazností a libovůlí. Za třetí neukazuje, jakým způsobem pomocí pojmu existence řešit otázku duchovní jednoty, jakožto základního úkolu filosofie: jak v existenci *všechny* filosofické problémy dostávají řešitelnou podobu. Hlavně z tohoto posledního důvodu je Jaspersovo myšlení sice filosofováním, ale jeho výsledkem není jednotná filosofie, možnost něčeho takového Jaspers přímo vylučuje.“⁶⁷

⁶⁷ J. Patočka, *Co je existence?*, str. 345. Další bod kritiky formuluje Patočka v Jaspersově nekrologu (*Karl Jaspers*): „... může být spor, zdali se Jaspersovi poda-

V naší souvislosti je podstatný druhý a třetí bod této kritiky (oba ostatně Patočka sám pro sebe formuloval už o více než dvacet let dříve).⁶⁸

Znovu vztah filosofie a vědy

Druhá Patočkova výtká – výtká libovůle, či hůře, výtká nemožnosti jasně odlišit libovůli a závaznost – souvisí, byť to nemusí být na první pohled zjevné, s problémem, na který jsme už výše poukázali: s rozdílem mezi Jaspersovým a Patočkovým pojetím vztahu filosofie a vědy.

Viděli jsme, že Patočka se s Jaspersem do jisté míry shodne na zásadní odlišnosti filosofie od vědy: věda se na rozdíl od filosofie zabývá jen věcmi uvnitř světa či jejich některými aspekty. Shodně s ním vidí i škodlivost a nepřípustnost hegemonizace vědy jako jediné či automaticky privilegované formy poznání, jež jako by byla s to nahradit i filosofii. To však pro Patočku není důvodem k tak radikálnímu rozlišování filosofie a vědy, jaké požaduje Jaspers. Jistěže ani podle Jasperse „filosofie nemůže obejít cestu vědy“; jistěže i podle něj je nezbytné, aby se filosofující podílel na některé vědě – to však zejména proto, aby byl filosof schopen vidět *rozdíly* mezi obojím, a aby se tak mohl věnovat filosofii nesmíšené s vědou, filosofii očistěné od příměsi vědy.⁶⁹ Pro Patočku naopak při vši rozdílnosti mezi filosofii a vědou platí, že jsou na sebe navzájem odkázány:

„[K] filosofii samotné [náleží] možnost a nutnost opírat se o vědu. ... Jako věda by nemohla postupovat, kdyby jí nesloužila opora metafyzického ideálu, tak by filosofie nedošla daleko, nemít oporu jistých objektivních analýz...“⁷⁰

Ani u jednoho filosofa přitom nejde o pouhé konstatování, jaký by vztah filosofie k vědě obecně měl či neměl být. Oba tím zároveň popisují svůj reálný přístup k vědě: Patočka zjevně pokládal za *součást* své filoso-

řilo z existenciálních motivů opravdu vytvořit filosofii. Jaspersův existencialismus je *filosofování*, ale není to filosofie v tom smyslu, že by ukazovala některý velký, základní problém filosofů v novém světle a řešení.“ Kontrastem je Patočkovi přístup Heideggerův, kterému „se podařilo vytěžit z pojmu existence nové světlo na otázku ontologie, obnovit ji a postavit znovu do středu filosofického zájmu“.

⁶⁸ J. Patočka, *Filosofické deníky*, str. 119 a 124.

⁶⁹ K. Jaspers, *Filosofie existence*, str. 125–127.

⁷⁰ J. Patočka, *Nemetafyzická filosofie a věda*, str. 605. Srv. také již předválečný Patočkův článek příznačně nazvaný *O spolupráci filosofie a vědy*, in: týž, *Péče o duši*, I, Praha 1987, str. 153–166.

fické práce reflexi postupů a výsledků přírodní vědy, jakou podnikl ve své knize o aristotelské fyzice⁷¹ či v sérii přednášek o ideálu moderní vědy.⁷² V Jaspersově bibliografii bychom analogii takových prací hledali marně. Svou knihu o Kusánském naopak napsal také proto, aby demonstroval *odlišnost* vědy od filosofie,⁷³ knihou o Descartovi pak chtěl především ukázat, na jaká scestí vede směřování či zaměřování vědy s filosofií.⁷⁴

Nejde však jen o vztah mezi filosofií a vědou jakožto dvěma odlišnými disciplínami: Patočka a Jaspers by se především neshodli na tom, do jaké míry může a má *sama filosofie* přijímat rysy vědy. Jistěže nemůže přijmout její *předmět*, nemůže do středu své pozornosti klást nic jednotlivého ve světě; znamená to však, že od ní musí být zcela odlišná i svými postupy? Zde se odpovědi obou myslitelů rozcházejí.

Pro Jasperse filosofická analýza existence „začíná tam, kde končí závazné, donucující vědění“⁷⁵ charakteristické pro vědu. Tím, že takto vzdaluje filosofii od vědy, se však Jaspers podle Patočky dostává „na okraj nezávaznosti, špatného subjektivismu bez závazné, donucující a v tomto smyslu objektivní pravdy“.⁷⁶ Neboli – slovy druhé námítky ze studie *Co je existence?*, k níž se takto vracíme – „neposkytuje kladné kritérium rozlišení mezi existenciální závazností a libovůlí“.

Jaspers ovšem poskytnutí takového kritéria odmítá zcela záměrně. Tvrdí dokonce, že podat je, tedy zavést i do analýzy existence donucující vědění – které by např. mezi svobodným dějinným jednáním a bezohledným sebeprosazováním umožnilo rozlišovat pomocí objektivního zkoumání⁷⁷ –, je z povahy samotné existence nemožné a tuto nemožnost je nutno respektovat. Opak by znamenal

⁷¹ J. Patočka, *Aristotelés, jeho předchůdci a dědicové. Studie z dějin filosofie od Aristotela k Hegelovi*, in: *týž, Aristotelés, jeho předchůdci a dědicové. Texty z 50. a 60. let*, Praha 2018, str. 7–471.

⁷² J. Patočka, *Příspěvek českých zemí k ideálu moderní vědy*.

⁷³ K. Jaspers, *Nikolaus Cusanus*, München 1964, zejm. str. 138–156.

⁷⁴ K. Jaspers, *Descartes und die Philosophie*, Berlin 1937, zejm. str. 49–104.

⁷⁵ Tak charakterizuje Jaspersovo pojetí Patočka, viz *Tělo, společenství, jazyk, svět* (cyklus přednášek přibližně z doby vzniku studie *Co je existence?*), str. 74.

⁷⁶ Tamt. Kontrast představuje opět Heidegger, v jehož „fenomenologické analýze existence ... je ... idea *závaznosti* jako rozvinutí původní jasnosti o sobě“ (tamt.). I Heidegger však nakonec „vykročil z fenomenologicky kontrolovatelného rámce“ (J. Patočka, *Co je existence?*, str. 348).

⁷⁷ Srv. K. Jaspers, *Rozum a existence*, str. 90.

„základní nepravdu našeho myslícího existování, která spočívá v tomto: v pevné objektivitě nějakého absolutního bytí, v uchopitelnosti vnímaného a určitosti myšleného bychom se chtěli jako subjekty existenciálně zničujícím způsobem osvobodit od sebe samých k pouhému obecnému myšlení pravdy jako objektivitě.“⁷⁸

Na začátku padesátých let by byl Patočka s Jaspersem nejspíše souhlasil.⁷⁹ Avšak jindy, kdy má blíže k fenomenologii, pro něj nepřítomnost donucujícího vědění v analýze existence představuje zásadní nedostatek, který je možno a nutno překonat. Podle něj je i v této oblasti dosažitelné donucující vědění, které je přinejmenším analogické tomu, jakým disponuje věda.⁸⁰ Nepřekvapuje, že je očekával od fenomenologie; vždyť zakladatel fenomenologie a Patočkův učitel Husserl usiloval mj. právě o to, aby se filosofie – včetně filosofického tázání po lidské existenci – připodobnila vědě.

(Dodejme, že zřetelným symptomem nestejného vztahu sledovaných myslitelů k vědě je právě jejich poměr k těmto Husserlovým snahám. Husserlova kniha, jež ve fenomenologii jakožto *vědě* o přirozeném světě spatřuje lék na krizi evropského lidstva, je pro Patočku trvalou výzvou k promyšlení,⁸¹ Husserlův článek o filosofii jako přísné vědě je pro Jasperse popřením filosofie a zradou na ní.⁸²)

Patočka tedy nejenže od filosofie vyžaduje reflexi vědy; i „uvnitř“ filosofie, v analýze existence, požaduje přítomnost donucujícího vědění charakteristického pro vědu. Možná nemá před očima Husserlovu vidinu filosofie *jako* přísné vědy, avšak rozhodně pro něj filosofie nemůže být od vědy oddělena tak jednoznačně jako pro Jasperse.

⁷⁸ K. Jaspers, *Nachwort (1955) zu meiner „Philosophie“ (1931)*, in: K. Jaspers, *Philosophie*, I, Berlin – Göttingen – Heidelberg 1956, str. XXXVII n.

⁷⁹ „Materialistická metafyzika ... je útekem do objektivní spolehlivosti z oblasti víry, odhodlání a rozhodnutí.“ J. Patočka, *Nadcivilizace a její vnitřní konflikt*, str. 300 n.

⁸⁰ „Metafyzika ve vlastním smyslu, genuinní filosofie, je ... nauka o konstituci. Zde se otvírá filosofii pole přísného vědeckého zkoumání.“ J. Patočka, *Přirozený svět jako filosofický problém*, str. 260.

⁸¹ Např. J. Patočka, *Příspěvek českých zemí k ideálu moderní vědy*, str. 158 n. a 235.

⁸² K. Jaspers, *Nachwort (1955) zu meiner „Philosophie“ (1931)*, str. XXVII.

Vztah filosofie a světa

Jestliže druhou Patočkovu výtku motivovala starost o *závažnost* výkladu *existence*, pak výtka třetí je vedena starostí o uchování vztahu k *celku*. Má být možné ukázat, „jak v existenci *všechny* filosofické problémy do- stávají řešitelnou podobu“.

Zde se dotýkáme pravděpodobně vůbec nejzásadnějšího rozdílu mezi Patočkovým a Jaspersovým myšlením – neshody v tom, *co vůbec je filosofie*, v tom, *k čemu* se filosofický akt vztahuje. Patočka své pojetí, u kterého setrval po celý život, jasně definoval už lapidární první větou první části své habilitační práce: „Problémem filosofie je svět vcelku.“⁸³ Rovněž Jaspers zastával po celý život jedno a totéž základní pojetí filo- sofie: filosofie je pro něj „ono soustřeďující, skrze něž se člověk stává sám sebou tím, že se stává účastným skutečnosti samé“.⁸⁴ Výrazy typu „skutečnost sama“ (die Wirklichkeit) se v Jaspersových různě formulo- vaných definicích filosofie objevují pravidelně – *nikdy však neznamenají celek světa*. Myšlenka celku světa (Weltall) je pro Jasperse dvojnásobná: buď znamená výsledek úplné, dovršené orientace ve světě, která však není uskutečnitelná, láme se na nejednotnosti faktického bytí – anebo jako takto ztroskotávající otevírá cestu pro transcendování mimo svět. Teprve úběžník tohoto transcendování, mimosvětská transcendence, je touto „skutečností samou“.⁸⁵

Jinými slovy: Patočka i Jaspers sice shodně charakterizují filosofii tím, že nemá žádný *předmět* ve smyslu nitrosvětského jsoucna, avšak její ne-nitrosvětský „předmět“ formálně určují tak odlišně, jak je to jen možné. Pro jednoho je jím celek tak universální, že už nemůže být dáno nic, co by v něm nebylo zahrnuto, pro druhého jde naopak o „něco“ tak extrémního, že už nemůže být dán žádný celek, který by to zahrnoval. Řečeno ještě jinak: pro jednoho nemůže být dána žádná hranice tak ra- dikální, aby se obě její strany nedaly zahrnout do jednoho celku, pro druhého nemůže být dán žádný celek tak universální, aby neměl hranici překročitelnou (alespoň tázáním) směrem mimo něj. Nebo opět jinak: v řadě myšlenkových kroků, jež konáme přes hranice menších celků do větších a přes jejich hranice opět do větších, je tím posledním myslitel- ným krokem pro prvního filosofa krok do celku, ze kterého už nelze

⁸³ J. Patočka, *Přirozený svět jako filosofický problém*, str. 132.

⁸⁴ K. Jaspers, *Úvod do filosofie*, str. 13 (překlad upraven).

⁸⁵ K. Jaspers, *Philosophie*, I, str. 81–84.

žádný další krok učinit,⁸⁶ pro druhého krok, který už do žádného dalšího celku nevede.⁸⁷

Také tam, kde Patočka nahrazuje výraz „celek světa“ slovem „bytí“ či obratem „zjevování samo“, jde o bytí a zjevování věcí ve světě; naproti tomu pro Jaspersa jsou výrazy „bytí“ či „bytí samo“ dalšími jmény pro mimosvětskou transcenci.

Jistěže Jaspersova filosofická víra „vyžaduje být zcela u věci ve světě, nepokládat nic za důležitější než konat zde vši silou to, co je právě smysluplné“.⁸⁸ Neumožňuje však a nechce umožňovat systematické poznání světských věcí, které Patočka naopak od filosofie požaduje: „Poznání světa (jako ‚celku‘) dává teprve potřebnou jednotu poznání obsahu světa, tj. jednotlivin.“⁸⁹ A jistěže i Jaspers od filosofujícího opakovaně požaduje co největší šíři pohledu; to však zpravidla znamená pohled na šíři všech „způsobů obemykajícího“, nikoli na šíři jednoho světa a jeho obsahu. Jaspersovo „obemykající“ *není* obsahující, nevyčerpává se svým vztahem k jsoucímu, není to nejhlubší dimenze či nejzazší souvislost věcí. Obrácením k němu nezískáváme lepší vhléd do bytí jsoucen nebo do jejich uspořádání.

Úplně nejstručněji by se snad tento rozdíl dal vyjádřit heslem „metafyzika versus ontologie“. Sám Jaspers ostatně své filosofické úsilí občas nepokrytě označuje jako metafyziku, zato opakovaně výslovně odmítá ontologii; v Patočkově díle je konstelace opačná, jakkoli opozice není tak ostrá.

Tento zásadní rozdíl má samozřejmě dopad na Jaspersův a Patočkův přístup k řadě konkrétních otázek, což v rámci tohoto článku není možno předvést. Můžeme však na čtyřech příkladech ukázat, jak se promítá do *volby filosofů*, jejichž díla si Patočka a Jaspers vybrali za zdroj inspirace a předmět interpretace.

Plótinus, Anselm a Augustin patřili k myslitelům, kteří se tak jako Jaspers snažili tematizovat nejzazší úběžník, nezahrnutelný do žádného celku; Jaspers také řadí první dva jmenované k velkým, radikál-

⁸⁶ Výslovně zejména J. Patočka, *Duch a dvě základní vrstvy intencionality*, str. 293–297.

⁸⁷ Výslovně např. K. Jaspers, *Filosofie existence*, str. 132 n. Tomuto naposled uvedenému rozhodnutí se lze jen zdánlivě vyhnout tezí nekonečného postupu, v němž by se po každém kroku dal učinit ještě další, takže otázka po cflj posledního kroku by vůbec nevystala. Tato teze už totiž předpokládá jeden nepřekročitelný celek.

⁸⁸ K. Jaspers, *Filosofie existence*, str. 172.

⁸⁹ J. Patočka, *Několik poznámek k světské a mimosvětské pozici filosofie*, str. 59.

ním, „z počátku myslícím metafyzikům“, jakými mu byli Parmenidés, Hérakleitos či Spinoza, třetího dokonce počítá k trojici „trvale plodných zakladatelů myšlení“⁹⁰ – a pro Patočku nikdo z nich nehraje roli. Jako by na opačném břehu stojí Aristotelés: pro Patočku jeden z prvořadých filosofů, mimo jiné právě jako ten, kdo pochopil, že prožitek „metafyzického otřesu“, prožitek nesamostatnosti, netrvalosti jsoucen a prožitek naší „poslední bezmoci, poslední nezačleněnosti“ nás konfrontuje nikoli s oblastí idejí, nýbrž se *jsoucnem v celku*;⁹¹ pro Jaspers se sotva víc než systematizátor předchozího myšlenkového vývoje.⁹²

Bylo by cenné v této souvislosti porovnat Patočkovy a Jaspersovy interpretace mnohotvárného díla Mikuláše Kusánského. Letmé srovnání ukazuje, že pro Patočku jeho přínos spočívá hlavně v tom, že připravuje cestu moderní fyzice,⁹³ zatímco Jaspers se jeho místo v dějinách vědy snaží naopak zpochybnit:⁹⁴ zásadní význam pro něj Kusánský má jako „osaměle meditující a tvůrčí myslitel, který téměř nedošel ohlasu“.⁹⁵

Filosofie a filosofování

Tedy ještě jednou: Pro Patočku i Jaspers je nutnou součástí filosofické reflexe krok *od obsahu světa*; Patočku však tento krok vede k uvědomění celku světa, zatímco pro Jaspers je i tento celek tím, co nedostačuje, od čeho je ještě třeba provést poslední krok „základní filosofické operace“, krok k niternému uvědomění (Innewerden) transcendence.⁹⁶

To ovšem znamená, že Patočka musí do filosofie jistým způsobem zahrnout i mimofilosofické způsoby poznání, u nichž se Jaspers omezil

⁹⁰ K. Jaspers, *Die großen Philosophen*, München 1957, podle obsahu.

⁹¹ J. Patočka, *Aristotelés. Přednášky z antické filosofie*, Praha 1994, zejm. str. 16–19. Přednášky se konaly v letním semestru 1949. Také formulaci, že jsme vysíláni *do universa* (výše jsme ji citovali z Patočkovy studie *Nadcivilizace a její vnitřní konflikt*), vyslovil Patočka v pozměněné podobě právě v přednáškách o Aristotelovi (viz str. 19).

⁹² K. Jaspers, *Die großen Philosophen*, str. 47.

⁹³ Zejm. J. Patočka, *Aristotelés, jeho předchůdci a dědicové*, Praha 2018, podle rejstříku. Diferencovanější výklady podává Patočka v některých komeniologických studiích (J. Patočka, *Komeniologické studie*, I–III, Praha 1997–2003, podle rejstříku).

⁹⁴ K. Jaspers, *Nikolaus Cusanus*, str. 138–146.

⁹⁵ Tamt., str. 228.

⁹⁶ Pokud Patočka ojedinele mluví o překročení či transcendování světa (viz *Několik poznámek k světské a mimosvětské pozici filosofie*, str. 59 a 67), mluví o překročení naivního, „ve světě“ obvyklého pohledu na věci.

na to, že je registroval jako od filosofie odlišné (viděli jsme to na příkladu vědy); i v nich je přece poznáván *ten* svět, jehož celek je vlastním problémem filosofie. Filosofie pak navíc musí reflektovat i samo toto poznávání, musí být jeho kritikou, musí umožňovat analýzu zkušenosti o světských jsooucnech. (Vidíme tedy, že i odlišnost přístupů k *vědě* má nejhlubší základ v odlišnosti přístupů k celku světa, resp. k transcendenci.)

Jaspersovi, pro něž centrálním tématem filosofie je existence vztažená k transcendenci, se může řada těchto oblastí skutečnosti jevit jako periferní, může je ponechat na okraji pozornosti či mimo ni.⁹⁷ Právě proto mu může Patočka adresovat svou třetí výtku: totiž že Jaspers neukazuje, „jak v existenci *všechny* filosofické problémy dostávají řešitelnou podobu“.

Je-li ovšem, jak říká Patočka, „problémem filosofie svět vcelku“, je pro filosofa legitimně možné ponechat nějakou sféru světa mimo oblast pozornosti? A pokud reflexe některé předměty záměrně vynechává, může se vůbec nazývat filosofií?

Patočka, jak se zdá, si nad Jaspersovou činností tuto otázku skutečně klade. „Jaspersovo myšlení [je] sice filosofováním, ale jeho výsledkem není jednotná filosofie“, četli jsme v citované kritické pasáži z r. 1969.⁹⁸ Podobně však Patočka Jaspersovu produkci hodnotil už ve studii z r. 1937: díla, která Jaspers vytvořil po své knize *Psychologie der Weltanschauungen* (1919) – což je třeba i třísvazková *Philosophie* a zásadní přednáškový cyklus *Vernunft und Existenz* –, „se valem ztrácejí v subjektivitě a neprorážejí vlastně k docela jednoznačnému pojetí filosofické úlohy“.⁹⁹ Zde cítíme krajní distanci: Patočka se s Jaspersem může shodnout na řadě zásadních myšlenek (viděli jsme to u vztahů filosofie k „jiným oborům duševna“), může jej dokonce pokládat za myslitele, který „snad z dnešních filosofů nejhlubším způsobem prožil a promyslel problém lidské svobody“¹⁰⁰ – avšak jeho dílo jako celek může stěžď pokládat za filosofií.

⁹⁷ Neměli bychom ovšem přehlédnout, že některé obsahy světa, např. problematika *komunikace*, jsou u Jasperse pojednány diferencovaněji než u Patočky.

⁹⁸ J. Patočka, *Co je existence?*, str. 345.

⁹⁹ J. Patočka, *Karl Jaspers*, str. 301 n.

¹⁰⁰ Tamt., str. 299 n.

Závěr

Výše představenému pokusu porovnat Patočkovu a Jaspersovo myšlení se snad podařilo ukázat následující:

Částí svého „osobního apriori“ jsou si Patočka a Jaspers skutečně blízcí; podobnost, kterou jsme konstatovali na začátku této studie, není zdánlivá. Pro oba má klíčový význam, zda se člověk cíleně vztahuje, či nevztahuje k tomu nejzazšímu, k čemu se vůbec vztáhnout může.

Avšak zatímco pro jednoho je tímto nejzazším celem světa věcí přístupných vědecké interpretaci, pro druhého je jím mimosvětská transcendentace zjevná pouze vědecky neuchopitelné svobodě rozhodnuté číst její šifry. Podle jednoho jsme „původem“ vysíláni ke svobodnému jednání mezi věcmi, podle druhého se můžeme (také) od věcí obrátit, abychom se ujistili původem samým.

Teprve na těchto rozdílných pozadích vidí *oba* filosofové člověka jako bytost volanou ke krajnímu nasazení a schopnou tento úkol přijmout, nebo odmítnout, obstát v něm, nebo selhat.

Oba tedy v podstatě shodně odpovídají na zásadní otázku lidské svobody a jejího krajního uskutečnění, avšak jsou takřka antipody v tom, jak odpovídají na ještě zásadnější otázku celkové povahy skutečnosti, a tedy i adekvátního filosofického přístupu k ní.

ZUSAMMENFASSUNG

Ausgehend von Patočkas Äußerungen über Karl Jaspers und seine Philosophie stellt der Artikel Patočkas Denken in Beziehung zu Jaspers und skizziert deren grundlegende Gemeinsamkeiten und Unterschiede. Im ersten Teil skizziert der Autor die Problematik der menschlichen Existenz, wie sie in den Texten der beiden Philosophen vorkommt. Im zweiten Teil werden alle Texte von Patočka aufgezählt, in denen Jaspers erwähnt wird, sowie alle Werke von Jaspers, von denen wir wissen, dass Patočka über sie nachgedacht hat. Der dritte Teil geht näher auf Jaspers' Buch „Der philosophische Glaube“ ein, in dem Patočka nach seinen eigenen Worten „große Anregungen“ fand, und zeigt mehrere Verbindungslinien zwischen Patočkas eigener Philosophie und dem Buch auf (insbesondere vier Themen sind zu nennen: die Beziehung zwischen Philosophie und Wissenschaft; zwischen Philosophie und geoffenbarter Religion; zwischen Philosophie und „Nicht-Philosophie“; zwischen Philosophie und Geschichte). Der vierte Teil geht der Idee vom Ursprung des

freien menschlichen Handelns nach, die sowohl von Patočka als auch von Jaspers untersucht wurde. Schließlich zeigt der Artikel, dass die Autoren trotz ähnlicher oder sogar identischer Gedankengänge zu bestimmten Themen – einschließlich eines so grundlegenden Themas wie der menschlichen Freiheit – zwei grundlegend unterschiedliche Visionen der Wirklichkeit anbieten, die man als „Ontologie vs. Metaphysik“ oder „die Totalität der Welt vs. außerweltliche Transzendenz“ bezeichnen könnte.

SUMMARY

In the first part, the author sketches the problem of human existence as it appears in the texts of both philosophers. The second part enumerates all Patočka's texts mentioning Jaspers as well as all of the works by Jaspers that we know Patočka reflected on. The third part traces in more detail Jaspers' book *Philosophical Faith*, in which Patočka, in his own words, found "great stimuli", and shows several links between Patočka's own philosophy and the book (especially four themes: the relation between philosophy and science; between philosophy and revealed religion; between philosophy and "non-philosophy"; between philosophy and history). The fourth part traces the idea of the origin of the free human act, which was explored by both Patočka and Jaspers. Finally, the article shows that despite similar or even identical lines of thought on certain topics – including a topic as fundamental as human freedom –, the authors offer two fundamentally different visions of reality that could be labelled as "ontology vs. metaphysics" or "the totality of the world vs. extra-worldly transcendence".